

Juiste afstand

De architectuur van Marie José van Hee

In 2003 won de Vlaamse architecte Marie José van Hee (°1950) voor de tweede keer de architectuurprijs van de provincie Oost-Vlaanderen. Dat is opmerkelijk, want haar oeuvre is niet zo omvangrijk en haar projecten zijn dikwijls bescheiden van schaal. Aan de andere kant is haar werk heel herkenbaar en kent het eigenheid en standvastigheid. Onder architecten wordt het gewaardeerd, maar krijgt het weinig navolging. Daarvoor is de koers van Van Hee te persoonlijk of zelfs te tegendraads. Met de neo-moderne tendensen die de Vlaamse architectuur sinds geruime tijd domineren heeft ze nauwelijks iets uitstaande, en met de hype van het moment al helemaal niet.

Eén van de allereerste realisaties van Marie José van Hee is een elektriciteitshuisje voor de Stad Gent. Het dateert uit 1982. Aan het andere uiteinde, bij de grootschalige projecten in haar werk, prijkt de verbouwing voor de ModeNatie in Antwerpen (1999-2002). Terwijl beide gebouwen overheidsopdrachten voor openbare voorzieningen zijn, vormen ze in feite een uitzondering in haar oeuvre, dat vooral woonhuizen telt.

De architectuur van Marie José van Hee is bijzonder consistent. Zo zijn in de Gentse elektriciteitscabine al heel wat elementen aanwezig die later de waarmerken zijn gebleken van een uitgesproken eigen architectuurtaal. De binnenplaats, de meervoudige routes, de beschermende gevelwand, de zichtlijnen volgens kerende ruimtelijke richtingen: het zijn opvattingen over architecturale organisatie die dankzij voortdurende arbeid aan de vorm in al haar projecten tot een meesterlijk evenwicht zijn gebracht.

Binnenplaats, patio, atrium

De besloten buitenruimte is een constante in de architectuur van Marie José van Hee. Binnenplaats, patio, atrium, voorhof, buitenkamer, carport:

Kristiaan Borret

werd geboren in 1966 te Gent.
Studeerde burgerlijk ingenieur-architect aan de K.U. Leuven en stedenbouw aan de Universitat Politècnica de Catalunya in Barcelona.
Was als assistent verbonden aan de vakgroep architectuur en stedenbouw van de Universiteit Gent en is nu werkzaam als ruimtelijk planner.
Publiceerde over stad en stedenbouw in tal van tijdschriften, waaronder „DW&B” en „Andere Sinema”.
Adres: Eden City 17,
B-1140 Brussel

Woning Leeuws-Croes te Gent – Foto Kristien Daem.

in alle woningontwerpen zijn ze het structurerende principe van de plattegrond.

Van Hee heeft haar voorliefde voor binnenplaatsen als buitenkamers in het zuiden opgedaan. Dat blijkt alvast uit de zwierige nonchalance waarmee kruiden en potplanten zijn neergezet onder de buitengalerijen van haar eigen woning in Gent, maar evenzeer uit de aanvankelijk nogal klassieke ontwerpen van symmetrische buitenruimtes. Ze roepen de historische architectuur uit Zuid-Europa op. De binnenplaats mag in deze gedaante dan wel statisch van vorm zijn, zij is dat niet in het gebruik. Al in haar vroege woningontwerpen lette Van Hee erop dat er voldoende functies rondom de binnen-

plaats gesitueerd waren zodat die, zeker bij zuiders weer, als een alternatieve circulatieruimte binnen de woning dienst kon doen. Op die manier kwam de binnenplaats centraal te liggen in het grondplan.

In andere gevallen was er behoefte aan een staanplaats voor de auto en heeft Van Hee van die nood een deugd gemaakt. Zo ontstaat een voorkoer die veelal door een manshoog hek is afgescheiden van de straat. In het Gentse elektriciteitshuisje was dat al zo, maar ook in tal van woningontwerpen heeft zij zo'n type binnenplaats uitgewerkt. De voorkoer biedt niet alleen plaats voor de auto maar is ook van belang voor de toegang naar en het uitzicht uit de woning. Dat blijkt onder meer in de Gentse woning Leeuws-Croes (1997-2000) waar de voorkoer buitengewoon geraffineerd is vormgegeven: hij bestendigt de straatwand, regelt de privacy van de keuken, geeft het studievertrek een rustig uitzicht, maakt een doorgang naar de tuin, biedt praktische bergruimte en zorgt voor gevarieerde lichtinval op de verdiepingen.

In het ontwerp voor haar eigen huis (1990-1997) heeft Marie José van Hee een type plan ontwikkeld dat navolging verdient. Het gaat om een L-vormig grondplan rondom een besloten binnenplaats, in de trant van een ruime patio. Zoals het gebruik van haar eigen huis ten overvloede illustreert, wordt de binnenplaats dan voluit de centrale plaats van de woning. Niet alleen geven nagenoeg alle vertrekken erop uit, maar bovendien zijn er diagonale doorzichten mogelijk, van de ene binnenruimte naar de andere door de buitenruimte van de binnenplaats heen. Dit effect speelt Van Hee ook uit bij de verbouwingen en uitbreidingen van woningen die ze geregeld uitvoert. Ze tempert de onmiddellijke en frontale relatie met de tuin en scheidt een buitenruimte die looproutes en diagonale inkijken in de verschillende binnenvertrekken teweegbrengt.

Het woningtype dat José van Hee ontwikkeld heeft, volgt niet de modernistische modellen van architecten uit het interbellum zoals bijvoorbeeld Ludwig Mies van der Rohe. De patio's in zijn *court houses* zijn veel meer abstracte leegtes en zijn woningen zijn bovendien aan de buitenkant overal neutraal. Ook de huizen van Luis Barragán zijn niet de onmiddellijke inspiratiebron. Deze Mexicaanse architect hanteert een puristische vormtaal zonder sensualiteit te verliezen; daarom wordt hij geregeld met het werk van Van Hee in verband gebracht. In zijn huizen speelt het huiselijke leven zich echter nauwelijks in de patio af. Het is een al bij al genadeloze buitenplaats waar de Centraal-Amerikaanse hitte zich in stilte omzet.

Het koerhuis van Marie José van Hee kent de architectuurgeschiedenis van de patiowoning wel, maar stamt ook duidelijk af van het Vlaamse stedelijke rijtjeshuis. Het koerhuis is gegrondvest in de stad. Het heeft meerdere verdiepingen en gemeenschappelijke muren. De straatgevel is gepast gepro-
nounceerd en op en in de binnenplaats is er plaats voor het soort levendigheid

Binnenplaats van de eigen woning van Marie José van Hee – Foto Peter Lorré.

dat zich afspeelt in de Vlaamse potpourri van bijgebouwen, achterdeuren en garages. Het koerhuis levert een belangrijke bijdrage aan de ontwikkeling van kwalitatieve hedendaagse woningtypes binnen het bestaande weefsel van de stad.

ModeNatie

Ook in de verbouwing voor de ModeNatie in Antwerpen heeft Marie José van Hee een binnenplaats gemaakt. De ModeNatie is een verzamelnaam: het gebouw groepeerst stel verwante programma's en instellingen onder één dak: het Modemuseum, het Flanders Fashion Institute en de Modeacademie. De ModeNatie is gehuisvest in een voornaam hoekpand dat alle attributen heeft van grootstedelijke negentiende-eeuwse architectuur: lijsten en frontons, een bolle kopgevel en een kloeke koepel.

Aan de buitenkant van de ModeNatie heeft Van Hee de renovatie erg discreet gehouden. Zo is het nieuwe dakatelier van op straat nauwelijks merkbaar en is de nieuwe dakrand zo gedetailleerd dat ze terzelfder tijd de bovenste vensterrij aflijnt en een nieuwe borstwering vormt. Het geheel is als het ware een ornamentale bekroning van het gevelvlak en beantwoordt aan de eisen van de klassieke architectuurcanon. De architecte heeft de uitwendige verschijning van het negentiende-eeuwse gebouw zo gaaf mogelijk gehouden.

Naast deze terughoudende ingrepen heeft José van Hee ook een groots gebaar gemaakt. De vroegere binnenplaats van het hoekpand is met een beglaasd dak overdekt en vormt nu dankzij brede toegangsportalen aan weerszijden een overgangsruijntte tussen binnen en buiten. Daardoor is er voortaan

een voor het publiek toegankelijke doorgang dwars door het bouwblok waar de ModeNatie staat. Dankzij een ronduit overweldigende trappenpartij, een heuse berg van treden, passages en bordessen, komen de toegangen van alle activiteiten in de ModeNatie uit op deze ene centrale ruimte. Zo vormt dit atrium echt het hart van het gebouw van de ModeNatie.

Natuurlijk is het atrium geen ongewone ingreep. Ze is schering en inslag bij alle projectontwikkeling die zich een greintje prestige aanmeet. In kantoren, winkelparadijzen en hotels dient het atrium soms als een vervangingsmiddel voor de buitenwereld. Daar ligt de echte stad. Het is een veilige maar selectieve cocon waarin winkeltjes, cafés en andere activiteiten voorzien worden die normaal gezien tot de publieke ruimte van de stad horen. Op die manier veroorzaken ze de achteruitgang van het echte stedelijke openbare leven. Het atrium van de ModeNatie is niet zo'n soort interieur. Het wordt niet alleen door museumbezoekers en modestudenten gefrequentieerd, maar het kan ook door een gehaaste passant doorkruist worden die gebruikmaakt van de doorgang door het bouwblok. Op de benedenverdieping van de ModeNatie bevinden zich twee commerciële zaken, een boekhandel en een brasserie. Ze vinden onderdak in hetzelfde gebouw maar ze richten zich niet in de eerste plaats naar museumbezoekers en zijn zelfs niet toegankelijk vanuit het atrium. Het atrium van de ModeNatie is met andere woorden geen antistedelijk apparaat naar Noord-Amerikaans model dat het openbare leven binnen de muren brengt. De normale gang van zaken in een stad: winkels en cafés geven uit op straat, blijft van kracht.

Het atrium van de ModeNatie herinnert niet alleen aan de binnenplaatsen van de woningen, maar bezit ook de ruimtelijke kwaliteiten van Van Hee's woningarchitectuur. Net zoals de binnenplaats in de woningen, is het atrium geenszins een loze ruimte die niet gebruikt wordt. Het atrium in de ModeNatie zorgt voor een grandioze encenering van de circulatie van het publiek. De diverse deelprogramma's van de ModeNatie en hun toegangen zijn zo geschikt rondom het atrium dat ze een alomtegenwoordige verdeling van activiteiten en bewegingen bewerkstelligen. Er is keuze tussen alternatieve trajecten om van de ene plek naar de andere te gaan. De ene keer kan iemand koffie halen langs de gaanderij in het atrium, de andere keer binnenom. Iemand kan de bibliotheek binnengaan via de helling naar de leeszaal, of hij kan het trapje kiezen via de overgang naar het archief. Her en der biedt de binnenarchitectuur doorkijkjes naar het atrium. Deze ruimtelijke complexiteit, attent en nauwkeurig, ligt volledig in de lijn van de meervoudige routes, doorzichten en oriëntering die de circulatie in José van Hee's woningen kenmerken. Met het uitgekende ontwerp van het atrium in de ModeNatie is het niet anders dan met de binnenplaats in de woningen: ze verzekert daadwerkelijk gebruik en maakt de centrale ligging waar.

Ontwerp voor de heraanleg van het Emile Braunplein in Gent door Robbrecht en Daem Architecten en Marie José van Hee.

De trappenpartij zelf versterkt de meervoudige werking van het atrium. Van Hee houdt van trappen, treden en niveauverschillen. Ze heeft er oog voor en kan inmiddels putten uit een uitgebreide mentale catalogus van voorbeelden en referenties. De trappenberg in de ModeNatie gaat ongetwijfeld terug op haar herinneringen aan zuiderse bergtochten en oplopende stegen. Het ontwerp van de trappenberg in de ModeNatie, met tussenniveaus, vernauwingen en verspringingen is een karakteristiek meesterstuk. Het biedt wisselende zichtlijnen en standpunten en illustreert de door en door driedimensionale en dynamische ervaring die de architectuur van Marie José van Hee bepaalt. In haar woningen zien we hetzelfde. De trap is er meestal een centraal en opengewerkt meesterstuk dat zich als een sculptuur langs en door de verschillende ruimten heenslingert.

Ook in ontwerpen voor de openbare ruimte, zoals voor het Emile Braunplein in Gent (2003), wordt deze kunde ingezet om de plek zorgvuldig vorm te geven. Tussen de Gentse Sint-Niklaaskerk en het Belfort plannen de ontwerpers (Marie José van Hee en Robbrecht en Daem Architecten) een parkje en een „stadshal”. Een natuurstenen muur omgordt het parkje, vangt de verschillen in de topografie van de site op en incorporeert trappen en hellingen die het iets lager gelegen parkje betreedbaar maken, of die dieper afdalen naar de ondergrondse zalen onder de stadshal. In de open sleuf tussen het parkje en de stadshal wordt er een overgangsruijme gecreëerd zonder alle afstand op te geven.

Stedelijke afstandelijkheid

Dat geldt ook voor de trappenberg in het atrium van de ModeNatie. Van Hee geeft nooit meteen alles prijs. Dat vindt ze een beetje obsceen. Het moder-

nistische fantasme van 360°, van de transparante doos en van de afwezige massa is haar vreemd.

Zonder de massieve borstweringen en balkons die als visuele obstakels werken, zou het beneden in een oogopslag duidelijk zijn hoe de verdiepingen van de ModeNatie geleed zijn. Nu is het een geleidelijke ontdekking, naarmate je stijgt en de stijgrichting verandert. Geen binnenruimte in de ModeNatie opent zich volledig naar het atrium. Het is gemakkelijker van binnen naar buiten te kijken dan van buiten naar binnen. Dit effect dat de privacy van het interieur vrijwaart zonder het af te sluiten van de buitenwereld is een andere constante in het werk van Van Hee. In de gevels van haar architectuur laat zich het onderscheid lezen tussen masker en gezicht. Het gezicht van het gebouw, dat is de persoonlijkheid van het leven dat het gebouw herbergt, bestaat achter het masker van de buitenste gevel.

537

De socioloog Richard Sennett definieert de stad als de plek van gedulde heterogeniteit. De openbare ruimte is er de scène voor wat hij noemt „geciviliseerde” omgang met de vreemde en het andere. De afstandelijkheid die een geciviliseerde omgang vergt, is voor Sennett één van de spelregels van het stedelijke leven. Sinds de moderniteit, beweert Sennett, is deze stedelijke omgang in de verdrinking geraakt toen begrippen als persoonlijkheid, authenticiteit en spontaniteit hun intrede deden in het domein van het publieke leven. Relaties worden sindsdien verondersteld pas authentiek te zijn als ze intiem zijn, als ze oprecht en spontaan elkaars „diepere” persoonlijkheid onthullen. Met andere woorden, het masker dient een gezicht te zijn. Sennetts bekende stelling luidt dat de ideologie van de intimiteit verworden is tot een tirannie die de verhouding tussen het publieke en het privé-leven in de stad aantast.

De ideologie van de intimiteit uit zich in de architectuur door transparantie, toegankelijkheid, openheid en zichtbaarheid. Een gebouw is volgens deze gedachtegang pas oprecht als het toont wat de functie is die erin ondergebracht is, als het de intimiteit van het interieur toont aan de straat. Maar zoveel tentoongespreide intimiteit is niet altijd opgewassen tegen de openbaarheid van onze stedelijke samenleving.

De verhouding tussen stad en gebouw in de ontwerpen van Van Hee zou men kunnen lezen als een manische bezorgdheid om de privacy van het interieur. Woningen als kleine fortjes. Maar is dat geen overhaaste gevolgtrekking? De architectuur van Marie José van Hee biedt immers geen flagrante openheid. Ze toont wel dat er leven is in het interieur, maar niet de personen die er vertoeven. Ze onthult niet alles en hoeft bijgevolg ook niet afgesloten te worden. In de straatgevel van Van Hee's eigen woning zit het raam boven ooghoogte en daarom hoeven de gordijnen nooit dicht en 's avonds zie je het

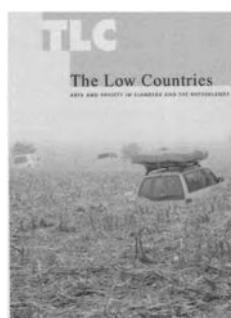
licht branden. Dat is stukken beter dan het straatbeeld waarin overgordijnen of rolluiken de privacy verdedigen. De architectuur van Marie José van Hee is stedelijk omdat ze een geciviliseerde omgang met het stadsleven huldigt. Ze bewaart de juiste afstand.

538

Recent verscheen
The Low Countries

Arts and Society in Flanders and the Netherlands

12de Engelstalige jaarboek over de cultuur van Vlaanderen en Nederland

In dit jaarboek is rond het thema „Stuck in Motion” („Vastgeklemd in beweging”) een aantal artikelen samengebracht. London's Transport Museum probeerde onlangs de mensen te lokken met de slogan „Be moved”: „motion” en „emotion”, beweging en emotie. Maar kan **mobilititeit** ons nog ontroeren? We zien in deze verzameling essays hoe de mens hunkert naar mobiliteit – de verkenningszucht van het kruipende kind – en hoe tegelijkertijd die drang naar mobiliteit een absurd en weerbarstig karakter krijgt – de terreinwagens in de file op een snelweg. **Autorijden**, ooit het ultieme gevoel van vrijheid, is een sleur geworden: een opeenvolging van routinehandelingen, waarbij alle andere weggebruikers gereduceerd worden tot obstakels. En dat alles liefst in een nieuwe auto die lijkt op alle andere nieuwe auto's: „een kleffe, sponsachtige materie”, zoals Rudy Kousbroek ooit schreef.

Ook in de lucht is de euforie van de grote dagen van Lindbergh en Blériot een beetje zoek. De vervlogen jaren van vliegtuigbouwer Fokker worden opgeroepen en we zien *en passant* hoe KLM wordt opgeslokt door Air France: Nederland vliegt nog, maar niet meer op eigen **vleugels**. Maar het is niet allemaal kommer en kwel. Mensen op de schilderijen van Eugene van Mieghem stappen op de **boot**; ze zien er sjofel uit, hun mobiliteit is een bittere en niet zelden ongewenste noodzaak, maar er is hoop want de Nieuwe Wereld lonkt. In een ander artikel verzamelt iemand **stations** in Vlaanderen... en dat ondanks het feit dat de Oriënt-Express van zijn dromen de voorstadstrein is geworden vol verslagen forenzen. We lezen ook over **fietsen** en hoe er zonder fietsen geen gedachten zijn, of in elk geval minder gedachten. En zonder gedachten geen gedichten. Waarna we prompt fietsgedichten van Nederlandse „broekbewapperde” dichters voorgeschoteld krijgen. Daarnaast maken we ook kennis met het syndroom van de vliegdien, of hoe je van **wandelen** in Nederland steeds iets moet hebben opgestoken. Maar dat nationale schoolmeestergevoel kan de pret niet drukken: een wandeling door Nederland is een aaneenschakeling van kleine stille verrukkinkjes.

In het tweede deel van het jaarboek vinden we onder meer nog begijnen, fotografen en gekooide dieren... allemaal verspreid over 320 pagina's in vierkleurendruk en gepresenteerd in een nieuwe opmaak.

België: € 37 / Nederland: € 39

Uitgegeven door de Vlaams-Nederlandse Stichting Ons Erfdeel,

Murissonstraat 260, B-8930 Rekkem, België

Tel. +32 (0)56 41 12 01 / Fax +32 (0)56 41 47 07

www.onserfdcel.be – adm@onserfdeel.be – www.onserfdeel.nl